

ADORJÁNI PANNA

A TEHETSÉG MINDENKIÉ, AVAGY MIBŐL LESZ A CSODAGYEREK

Kristine Barnett: *A szikra*

■ Jacob Barnett, *A szikra* főszereplője, az autista kisfiú, akiről a szakértők azt mondták két éves korában, hogy valószínűleg olvasni sem fog megtanulni, ma az egyik legígéretesebb matematikusnak és asztrofizikusnak számít, aki azért az elméletéért, amin jelenleg dolgozik, egyszer még Nobel-díjat is kaphat. Az ő felnövekedéséről és szakmai felfedezéséről az édesanyja ír könyvet, amelynek kissé hatásvadász módon a következő az alcíme: *Egy anya története a zseninevelésről*. A leírás ugyan igaz, *A szikrát* valóban egy anya írja, amely valóban az ő csodagyerekének a neveléséről szól, de ugyanennyire szól egy napközi óvodát vezető nőről is, aki innovatív és atipikus módszereivel gyermekek tömegében lobbantja lángra a tehetség szikráját. A könyv és Kristine Barnett pedagógiájának alap gondolata ugyanis az a pszichológusok által már sokszor elismert közhely, hogy mindenkinben ott lapul a lehetőség arra, hogy nagyszzerű és sikeres legyen, de az már a szülők és oktatók felelőssége, hogy azt a gyermek a lemélyebben és legteljesebben gyakorolhassa. Barnett elmélete szerint ha a gyerekeket hagyjuk, hogy minél többet foglalkozzanak azzal, ami őket a leginkább érdekli és lázba hozza, akkor az élet és tanulás más területein is sokkal jobb eredményeket fognak elérni. A tehetség kiaknázása pedig a „földgasztottság” (*muchness*) jegyében történik: Kristine Barnett napközijében egyetlen építő-készlet helyett, amiből szinte semmi izgalmasat nem lehet építeni, egyenesen nyolc adag van, ahogy nem számít luxusnak egy valódi láma behozatala az állatszeretők kedvéért, vagy annyi sütemény elkészítése és kidíszítése, amit képtelenség megenni.

Az autista Jake tulajdonképpen a feldagasztottság megtestesítője. Intelligenciája konkrétan felmérhetetlen, hiszen a legkülönbözőbb IQ-tesztek szinte minden kategóriájában maximális pontot szerez, fotografikus memóriája segítségével könnyűszerrel elsorolja oda és visszafele a pit akár kétszáz

tizedesig (sorolhatná végig is, de minek annyit megtanulni, amikor negyven tizedes is elegendő egy életre a matematikusnak), pár hét alatt képes elsajátítani a geometria, algebra, trigonometria és függvénytan szaknyelvét, a zavartalan munka érdekében telifirkálja komplex számításokkal a családi ház összes ablakát, és ha egy probléma nagyon foglalkoztatja, akkor akár le sem hunyja a szemét, ameddig választ nem talál rá. Amikor pedig egy nyári kutatás alkalmával Jake a háztömb körül bicajozik, ahelyett hogy egy különösen erőt próbáló házi feladaton dolgozna, és édesanyja szigorúan rászól, hogy tegyen meg minden tőle telhetőt a feladat sikeres elvégzése érdekében, akkor a fiú szófogadóan elvonul a szobájába, és engedelmesen megoldja az egyébként addig nyitottnak számított matematikai problémát. És a csodálatos képességek és eredmények sora hosszan folytatódik, akárcsak a pi tizedesei.

Jake története azonban nem volna teljes annak az útnak az ismerete nélkül, ami a csodagyerek felfedezéséig vezetett. Általános gondolat, hogy a kitűnő vagy zseniális gyermekek előbb-utóbb és mindenképpen ki fognak tűnni, meg fogják találni a hangjukat és a helyüket a világban. Ez az elgondolás egyrészt a romantikus zsenikultusz öröksége, és jellemzően művészi és/vagy szellemi tevékenységekben tehetséges emberekre értendő. Azt ugyanis a leglustábbak is rendszerint belájtják, hogy maratont futni, képleteket értelmezni, komplikált műtétet végezni nem lehet csak tehetségből, ahhoz szükségesnek látszik a gyakorlat. Annál inkább gondoljuk/reméljük, hogy az írás, festés, színészet stb. mögött valami egyéb is van, ami mindennél fontosabb, és aminek hiányát semennyi gyakorlás nem pótolhatja. Thomas Edison pontosan határozta meg ennek a bizonyos egyébnak a fontosságát a mostanra már rongyossá idézett mondatában, miszerint „a zseni egy százalék ihlet, kilencvenkilenc százalék verejték”. Az a közvélekedés viszont, amelyik aránytalanul

nagy hangsúlyt fektet az egy százalék létre vagy hiányára, a zsenialitást és tehetséget különleges és ritka értéknek is gondolja, amely nem található meg minden gyermekben. Ezen esszencialista felfogás értelmében azonban maga Jake sem tehetséges: miután ugyanis két éves korában autizmussal diagnosztizálták, szakértők és terapeuták hada öntötte el Barnették házát, hogy a külvilágtól egyre jobban elzárkózó, kommunikálni nem akaró kisfiút visszatereljék a „normalitásba”. Kristine Barnett meglátása szerint a foglalkozások mindig arra összpontosítottak, amit a gyermek nem tudott csinálni, ahelyett hogy abból indultak volna ki, amire képes volt; az elmaradás, a normától való eltérés, a különbözőség negatív értelemben vett hangsúlyozása pedig egyre súlyosbították Jake elszigeteltségét és magányát. Az eredménytelen és már-már kínzóan tetsző terápia, majd a gyógypedagógiai óvodás foglalkozások kilátástalanságát végül Kristine a legszubverzívebb módon oldotta meg: kivette a speciális képzésből Jake-et, és egy fejlesztő terapeuta segítségével saját maga vette kezelésbe, hogy felkészítse a normális óvodai nagycsoportra. A lelkes napközis óvónéni ezután még többször került összetűzésbe azzal, amit a társadalom vagy a szakértők gondoltak az autista gyermekek képzéséről, és akik minduntalan a „normális” gyermekekhez akarták felzárkóztatni Jake-et. De a szülők saját meggyőződéseikkel is szembekeverültek, amikor be kellett látniuk, hogy a fiuk akkor lesz a legboldogabb, ha a „rendes” ötödik osztály helyett egyetemre mehet. Barnett könyve szerint Jake a megfelelő gondoskodás hiányában nem tűnt volna csak azért is ki, ahogyan az egyszerű hagyományokra és közösségre építő család józan támogatása nélkül esélye sem lett volna a rendes szociális létezéshez. De ugyanígy a szerző „rendes” napközije a tanú rá, hogy a „földagasztottság” jegyében és a képességekre való összpontosítás által minden gyermek kiteljesedhet és sikeres lehet a tehetségében.

Amikor a könyv elolvasása után beütöm a Google-ba Jake nevét, több videóra és cikkre is rátalálok. Belenézek a fiú egy TEDx-konferencián elmondott előadásába,¹ belegörgetek a kommentekbe, ahol a YouTube hírhedten rosszindulatú trolljai tömegestül ócsárolják, hogy milyen szétszórt vagy hogy milyen idegesítően röhgög, meg hogy egyáltalán ki ez a kis mitugrász. Egy tudományos fórumon² fizikusok vitatkoznak afelől, hogy ez a kamasz, aki egyébként kvantumfizikát hallgat az egyetemen, tényleg képes valami eredetivel előállni, vagy csak valami internetes csodagyerek-csinálmány. Az egyik videóját boncolgatják, a matematikai levezeté-

sét elemzik, és akkurátusan rámutatnak a vétett hibákra. Az egyik hozzászóló, aki melleleg ismeri Jake-et, és ugyanazon az egyetemen tanít, ahova ő jár, türelmesen próbálja meggyőzni a többieket, hogy rendkívül értelmes fiúról van szó, és egyébként is még nagyon fiatal, nem kell azonnal leharapni a fejét pár hibáért, mert még sokra viheti. Egy pillanat erejéig én is megingok, és arra gondolok, hogy ez az egész autista-csodagyerek dolog egy kitaláció, hogy ilyen nincs is. Tipikus struccmagatartás, ahogy megpróbáljuk nagyvonalúan elhessegetni azt, amit nem értünk, és ami veszélyezteti azt a kényelmes kis világot, amiben biztonságban érezzük magunkat.

A szikra egyszerre reménykeltő és szomorú olvasmány: bár Jake története által örömhírt hoz, miszerint mindenki számára van remény a szellemi és személyes kiteljesedésre, a könyv a normalitás illúziójának ígézetében élő oktatás és nevelés lehangoló láttelele is. Kristen Barnett napközije egyértelművé és konkrétá teszi azt, hogy minden gyermek értékes. Egyedülálló történetével pedig bebizonyítja, hogy kevésbé és kicsiben is megvalósíthatóak azok a dolgok, amelyekre talán a társadalom és az intézményes oktatási rendszer még nem képes. Mindehhez pedig érdekesítő és olvasmányos fejezetek tartoznak, amelyek azonban nem mentesek a nehézségek bemutatásától: Barnett hosszan ír arról, hogyan befolyásolta saját és közvetlen környezete életét a recesszió, ahogyan arról is tudomást szerzünk, hogy mit jelentett Jake számára elveszíteni legjobb barátját, az ugyancsak autista Christophert.

A könyv tulajdonképpen az utolsó fejezeteknél válik kissé unalmassá, amikor a média felfedezi Jake-et: bár a család elhatárolódik attól a felszínességtől, amit a csodagyerek történetére rácuppanó sajtó felkínál, Barnett nem ír a híressé válás veszélyeiről, helyette biztosítja az olvasót arról, hogy Jake-et egyébként is hidegen hagyja a sztárság, és „jobban izgatja, hogy elmagyarázza másoknak, miként működik a világ”. Ebből a kissé mázas végkövetkeztetésből viszont pont az az egyszerűség hiányzik, amittől *A szikra* másutt igencsak jól működik. Ugyanakkor megemlítenéd, hogy a könyv több részén is túlcserél a személyesség adta reflektálatlan érzelmesség, amely valószínűleg annak a közeli kapcsolatnak köszönhető, amelyik a szerző és a könyv főszereplője között létezik, viszont nem hitelesíti a történetet, hanem inkább megnehezíti az olvasást. *A szikra* ugyanis akkor volna a leghatásosabb, ha nem érzelmi alapon próbálna közléni az olvasóhoz, hanem a pusztán tények és a történet által: nincs példának szűkség az

édesanya kissé rajongó győzködésére ahhoz, hogy elhiggyük, Jake nemcsak kivételes tudósfiú, hanem igen jó ember is, hiszen a róla elmondott történetek magukért beszélnek. A stílusbeli ficamok ellenére azonban *A szikra* mégis megragadó olvasmány, amely által könnyedén kerülünk közelebb az autizmus megértéséhez, és amely érvényesen szólal meg a gyermekevelés általános tapasztalatairól is.

Az autista közösség által meghonosított neurotipikus kifejezést ma már együttesen

értjük azokra, akik ideggyógyászatilag nem atipikusak, de eredetileg a nem autistákra vonatkozott. Izgalmas csavar, ahogy hirtelen a „normális”, „rendes” emberek kerülnek a dobószó fogságába: ők lesznek a mások, ők hordozzák a különbözőség megbélyegző jegyeit. Ez a perspektíva-váltás központi szervezőeleme *A szikrának*, amely mind az autizmus megértésében, mind pedig saját lehetőségeink felismerésében nélkülözhetetlen, hogy a világot és benne az embert sokféleségében és potencialitásában is láthassuk.

■ JEGYZETEK

1. L. *Forget what you know: Jacob Barnett at TEDxTeen*, YouTube.com, 2012.04.09., <https://www.youtube.com/watch?v=Uq-FOOQ1TpE>, utolsó letöltés: 2014. május 24.

2. L. *Does Jake Barnett know what he's talking about?*, TheScienceForum.com, <http://www.thescienceforum.com/physics/22406-does-jake-barnett-know-what-hes-talking-about.html>, utolsó letöltés: 2014. május 24.

LÉLEK AZ ISKOLÁBAN

Kónya Zoltán: *Lélek az iskolában.*

Problémák és erőforrások A–Z

■ Ha a könyv borítóján levő simogatóan kedves és pasztell-szelíd illusztrációt (Kónya Eszter munkája), valamint a főcímet (*Lélek az iskolában*) veszi szemügyre az olvasó, kételyei támadhatnak afelől, hogy milyen műfajban írt olvasmányt tart a kezében. Ugyanúgy lehetne novelláskötet vagy regény címe is, mint amennyire egy tudományos munkáé. Ez utóbbi feltevést az alcím hivatott megerősíteni: *Problémák és erőforrások A–Z*. A cím erénye, hogy bár – mint az előszóól kiderül – az összesen harminchárom problémáról gyűjtött információt a szerző elsősorban óvónőknek, tanítóknak és tanároknak szánja, valószínűsíthetően sokkal szélesebb olvasóréteg figyelmét sikerül magára vonnia: a gyermekgyógyászatban, gyermeklélektanban, hivatásszerű nevelésben érdekelt szakembereken kívül a „rendszer” összes többi érintettjét (szülőket, jövőbeli szülőket, nagyszülőket és önnön személyiségük bontakozására már tudatosan odafigyelő fiatalokét).

A könyv címében megjelenő metafora figyelemzavaró üzenetként is értelmezhető. Személyes olvasatomban a „lélek az iskolában” nemcsak az iskolás gyerekekre vonatkozik, hanem ugyanúgy a szülőre, a tancira, a tanárra, az iskolavezetőre – egyszóval az iskola személyi környezetének tagjaira. Nem darabszámra mérhető objektumokról van

szó. A gyermek és a tanár nem statisztikai adat, hanem élő, gondolkodó, érző, érzelmekkel telített, szükségletekkel és vágyakkal rendelkező, bizakodó, kételkedő, gondokkal küszködő, néha új erővel feltöltődő, néha bizony lemerülő lény. Lélek.

Lelkek ők tehát, akik hol jobban vannak, hol rosszabbul. Ők a „humán erőforrás”.

A rendszerszemléletet valló gyermekorvos és családterapeuta szerző gondolkodásában az egyes iskolai problémák és erőforrások mentén gyermek, szülő, pedagógus, szűkebb és tágabb közösség, embercsoportok, társadalom – egymástól elválaszthatatlan egységben hatnak egymásra. A legbanálisabbnak tűnő problémásnak ítélt megnyilvánulás (pl. figyelem elkalandozása, alvással és evéssel kapcsolatos problémák stb.) mögött is kiváltó tényezők egymással összefonódó sokasága tételezhető és tárható fel. A *Bevezetőben* a „probléma” értelmezési kereteit is célszerűnek tartja leszögezni a szerző. Hangsúlyt kap többek között a nyelvi megformáltság jelentősége egy probléma problémaként kezelésében, illetve a problémagazda beazonosításának szükségességére is fény derül.

A problémák (Alvással kapcsolatos problémák, Autizmus, ... , Viselkedési problémák, Zaklatás az iskolában) és erőforrások (Áramlat, ... , Szeretet) betűrendbe szedett felsorakoztatása segíti az olvasót eligazodni a szöveg-

ben. A könyvet nem szükséges lineárisan olvasni, mindazonáltal – éppen a rendszerben gondolkodás „minden mindennel összefügg” elve alapján – tanácsos akkor is mindent elolvasni, ha adott esetben valakit pillanatnyilag éppen az iskolafóbia vagy a Tourette-szindróma jelenségének körülírása érdekel.

Mennyiségi arányokat vizsgálva úgy tűnik, hogy a bemutatott iskolai problémák háromszáz oldalnyi terjedelméhez képest elenyésző az erőforrások tizenöt oldalba foglalt tárháza. Az olvasó ebből fakadó esetleges hiányérzetét mérsékelheti az egyes problémák módszeres ismertetéséhez, az adott probléma specifikumához kapcsolt megelőzési, kezelési, megoldási lehetőségek vagy a problémával együttélés mikéntjének felvázolása.

Az információban meglehetősen gazdag könyv böngészésében segítséget nyújt a kulcsfogalmak érthetővé tétele a széles olvasóközönség számára a magyar nyelvű meghatározás, körülírás, román és angol nyelvű megnevezések csatolása által. A – főleg külföldi és kevésbé hazai – kutatások tényszerű adatainak tömör közlését szuggesztív és ilusztratív, klasszikus és kortárs szerzőktől kölcsönzött idézetek lazítják fel, teszik hangulatossá – és hozzák közelebb ezáltal a mondanivaló lényegét az olvasóhoz (Platón, Apáczai Csere János, Bolyai Farkas, Makkai Sándor, Elias Canetti, Gandhi, Szilágyi N. Sándor, Vekerdy Tamás, Fóris Ferenczi Rita, Mircea Cărtărescu).

Az egyes iskolai problémák ismertetésekor a szerző megkímél a megterhelő részletektől. Azt és annyit mutat meg, ami és amennyi első körben válaszolhat az egyes jelenségekkel kapcsolatban felmerülő kérdésekre. A szakirodalmi, szépirodalmi és filmes ajánlások, továbbá a kapcsolódó témák felsorolása utat mutat az érdeklődőknek az adott jelenség mélyebb tanulmányozását segítő információforrások felé.

Ami viszont számomra a szerző legnagyobb érdeme: azon saját kutatásból nyert, igazán hozzánk szóló adatok és tények, amelyek a térben és időben éppen körülötünk zajló iskolai gyakorlatból származnak. Tapasztalt, gyermekek/diákok által kedvelt tanítókát és tanárokat szólaltat meg. Esetenként nyelvi utóigazítás nélkül fűzi a tudományos szövegbe a megkérdezett pedagógusok gondolatait – ettől létszerűbb és hitelesebb a közlés. Jó ugyan tudni, hogy az egyes iskolai problémák miként jelentkeznek más országokban, más kontinenseken, de még jobb körülnézni saját házunk táján, hiszen minden jelenség – amennyiben a rendszer szemléletet rendezőelvként fogadjuk el – kor- és környezetspecifikus. A megszólított

tanítók, tanárok és iskolapszichológusok gyakorlati tapasztalatokból lecsapódott reflexióit olvasgatva körvonalazódik olyan további hazai kutatások szükségszerűsége, amelyek sokkal szélesebb körben tartnák fel az iskolák problémavilágát és a kapcsolódó, bevált kezelési stratégiákat. Az iskolának minden esetben segíteni kellene a felmerülő gondok megoldásában, ehelyett sajnos nagyon sok esetben az iskola maga a gondok forrása. Az egyik leggyakoribbnak mutatkozó probléma a *Figyelemhiány és hiperaktivitás* című részben fogalmazódik meg talán a legégyértelműbben az iskolai körülmények megváltoztatásának sürgető igénye: „Létezik-e speciális pedagógia a figyelemhiányos tanulók számára? Gwynedd Lloyd szerint a válasz határozott »nem«. Az érintett gyermekek számára megfelelő stratégiák valamennyi gyermek fejlődését szolgálják.” (126.) Pár oldallal előbb Thomas Armstrong ausztráliai tanár és kutató szemléletes metaforáját idézi Kónya Zoltán: „az angliai bányákban valamikor kanárimadarakat használtak a mérges gázok kimutatására. Ha a madár elalélt, ez azt jelentette, hogy gáz keletkezett, és még volt idő kimenekülni a bányából. Armstrong szerint a figyelemhiány és hiperaktivitás jelensége a gyermekek egy csoportjának természetes válasza a kedvezőtlen környezeti feltételekre. Elalélt kanáriként arra figyelmeztetik a felnőtteket, hogy változtatni kell az oktatás rendszerén, mielőtt nagyobb baj nem történik.” (123–124.) Tudással rendelkezni az egyes problémák mibenlétéről, felismerni ezeket a gyakorlatban, saját tanulási stílus figyelembe vétele, változtatosság, figyelmet elterelő tényezők minimumra csökkentése, világos struktúra, saját ritmus és belső motiváció követésének lehetősége, a tananyag mennyiségének és minőségének az újragondolása, az, hogy az iskolák rangsorolásakor, értékelésekor ne csak a mérhető teljesítményt, hanem a gyermekek megélt tapasztalatát, a szubjektív élmény minőségét is figyelembe vesszék – olyan elvárások, amelyek részét képeznék egy élhető iskola modelljének.

Kónya Zoltán gondoskodik róla, hogy ne engedje el üres kézzel az olvasót. Könyvének utolsó lapjaira tartogatja a legutósebb eszközöket az iskolai problémákkal folytatott küzdelemben. Az egyik az *áramlat-élmény* megtapasztaltatása, amely Csikszentmihályi szerint – írja Kónya Zoltán – „az egészséges kiscgerek alapélménye, melyet elsősorban a játékból talál meg. Az iskolában számos tényező akadályozhatja a flow-élményt: a merev időstruktúra, a csengő hangja, mely a tevékenységet félbeszakítja az elmélyülést lehetetlenné teszi. A gyermekek korosztályok szerinti csoportosítása el-

kerülhetlenné teszi azt, hogy egyesek az osztályban unatkozzanak (vagy azért, mert számukra a feladat túl könnyű, vagy azért, mert már rég lemondtak arról, hogy meg tudják oldani), mások szoronganak (ugyanaz a feladat számukra túl nehéz), miközben a szerencsések csoportja boldog áramlatba merülve birkózik meg a számára éppen megfelelő kihívással.” (306.)

További „kincsek”, amelyek problémákat megoldó eszközként az olvasó képzeletbeli batyujába kerülnek: a *pozitív átkeretezés*, az *erőszakmentes ellenállás gyakorlata*, az *előítéletek és sztereotípiák kerülése* („nemtudás”), a *megoldásközpontúság*, a *jó beszélgetések*, az *igazi párbeszéd* és a *szeretet*. Az a fajta szeretet, amely „lehetővé teszi, hogy valóban lássuk és halljuk, tehát megismerjük őt” [a probléma hordozóját – Sz. J. megj.]. Igazán

figyelni a másik személyre csak a szeretet pozíciójából lehet.” (318.)

Sajnos gyakori a pedagógusok hátrító magatartása. Tudják/tudjuk, hogy mit kellene, mit lehetne tenni egy olyan iskoláért, ahol kevesebb problémával küszködik a „lélek”, mégsem teszik/tesszük, arra hivatkozva, hogy ameddig „a rendszer” olyan, amilyen, addig kár a gőzért. Ezért nem tudom megállni, hogy Kónya Zoltán *Lélek az iskolában* című könyvének ismertetését ne az abból kiemelt kedvenc idézetemmel zárjam: „Minden nagy változás úgy történik, hogy akad egy ember, aki azt mondja, hogy máttól kezdve ezt az általánosan elfogadott rossz dolgot nem fogom csinálni. Mert hiába várjuk, hogy mindenki egyszerre lépjen.” (Szi-lágyi N. Sándort idézi Kónya Zoltán, 246.)

Szász Judit

NYELVÉBEN A NEMZET

Diego Marani: *Új finn nyelvtan*

■ Ha Hayden White metatörténeti terminusát, a cselekményesítést (epitment) Lejeune önéletrajzi paktumával ötvözzük, nagy vonalakban megérthetjük Diego Marani *Új finn nyelvtan* című regényének fő motivációját. A könyv mindkét narrátora ugyanis arra törekszik, hogy valamilyen cselekményszerkezetet, lineáris formát, karaktert adjon egy (értelmezhető) töredékes élettörténetnek. Míg a főszöveget, az önéletrajzi passzust író Massimo Brodar énelbeszélése az önmegismerésre, az éntudat megszerzésére irányul, a narratív keretet és az értelmező kommentárokat jegyző Petri Friari szövege a már meglévő, nem maradéktalanul, de mégiscsak megkonstruált önéletrajzi cselekményesítést, a narráció részeit igyekszik koherens egészévé olvasztani.

A tények sorozatát alakítása és ennek egy kívülálló számára való felajánlása mindkét elbeszélő esetében nyíltan vállalt szándék. Friari a *Prológus*ban már utal a történetmesélés hitelességének bizonytalanságára, alábbi kiszólása pedig a hasonló írók esetében kívánt befogadói attitűdre vonatkozik: „Az olvasó ne várja el ettől a visszaemlékezéstől se a történelmi események precizitását, se a tudományos szemlélő tényszerű szigorát.” (10.) (White valószínűleg vitatkozna azzal, hogy a történelmi események objektíven elmondhatók és precizitásuk megkérdőjelezhetetlen.) Brodar szövegének utolsó előtti mondata pedig így hangzik: „Rád bízom a történetem, olvasó, hogy emlékezz

rá.” (214.). Egyértelmű, hogy egy élettörténet (újra)cselekményesítésében nagy szerepet játszik a szándék, a tudat, hogy azt a későbbiekben nyilvánossá fogják tenni, s az emlékezés, a vallomások jelleg őszinteségét bizonytalanítja el az eleve kifelé irányuló szöveg. Mint láthattuk, a két narrátor legfőbb indítéka az emlékkállítás: Brodar feljegyzéseit hátrahagyva létezését akarja legitimálni („Én, aki senkinek az emlékezetében sem fogok élni, én, aki életemben nem léteztem, így legalább azt remélhetem, hogy halálom után emlékszik rám valaki.” [214.] – hangzik Brodar utolsó, enyhén drámai hangvételű mondata), Friari pedig „lelkiismeret-furdalástól gyötört” akarja megadni „a szerzőnek legalább az emlékezés tisztességét.” (11.), és mi lehetne alkalmasabb emlékhely, mint egy életrajz.

Ezen a ponton már elkerülhetetlen a regény cselekményének ismertetése, ami annak ellenére sem válik vonatottá, hogy Friari lényegében már az első oldalakon röviden összefoglalja – így a kritikus sem „spoilerezik”. 1943 szeptemberében egy triszti kikötőben egy sérült, eszméletlen férfira találnak, akiről a mentőhajón dolgozó Petri Friari finn származású, Németországba menekült neurológus azt hiszi, hogy északi honfitársa. A sebesült ruhájába ugyanis a Sampo Karjalainen név van belevarrva. A doktor lelkiismeret-furdalása, amely őt a katona kéziratának közreadására készíti,

abból fakad, hogy a férfit mintegy „félre-agnosztizálva” finnek képzeli, és némi kezdetleges nyelvtanítás után visszaküldi Helsinki-be. A finn férfi azonban olasz, a *Prologusban* már megnevezett Massimiliano Brodar, akinek újonnan kapott nyelve, identitása sem tudja beindítani a *mémoire involontaire*-t, ami által elkezdődhetne az identitás, öntudat visszaállítása. Friari tragédiája abból fakad, hogy hazafias elfogultságával, naiv reménykedésével tönkretett és közvetve az öngyilkosságba kergetett egy embert – Brodar élettörténetének publikálásával akar valamennyire enyhíteni saját fájdalomán, javítani a javíthatatlan helyzeten.

Friarit a kézirat publikálására jó szándék ösztönzi, legalábbis ezt gondolhatjuk elsősre, ha engedünk a szánalomnak, és hiszünk a doktor mentegetőzéseinek. Mármost nem valamiféle alattomos átverésre próbálok rámutatni, hanem arra, hogy a Friari narrációját olvasva rá kell jönnünk, hogy a(z ön)sajnálát által motivált tett, vagyis Brodar önéletírásának tényleges megírása ellentmondásos, székszisünkre pedig maga Friari ad indokot, amikor a kézirat szerkesztéséről beszél: „A tények ismeretében sikerült rekonstruálnom az elbeszélte történetet, melyet nyelvtanilag helyes formában újraírtam, és tartalmilag helyreállítottam. Sokszor kénytelen voltam erőteljesen beavatkozni a szöveg szövetébe, vagyis általam fogalmazott betéteket illesztettem bele, hogy a kusza részek között megteremtsem az összefüggést.” (10.) Friari tehát akarva-akaratlan megmászja Brodar történetét, a legjobb szándékai ellenére nem az áldozat, hanem saját perspektíváját érvényesíti. Mert bár jelen volt bizonyos elbeszélte jeleneteknél, és a történet több mozzanatáról is értesült, számára lehetetlen Brodar szemszögéből elbeszélni, láttatni és megérteni az eseményeket, a személyes impressziókat és sorokat. Friari másodsorú is ráerőlteti Brodara saját nyelvét, pontosan azért, hogy „hangot ad” neki, megfosztja az áldozatot a primer, nem tolmácsolt közléstől. A nyelv birtoklása és a nyelv általi birtoklás hierarchikus kapcsolata rajzolódik ki ebből a viszonyból.

Diego Marani könyvének legproblematisusabb kérdése tehát nyelvi jellegű. A kortárs irodalom nagy erőfeszítéseket tesz a trauma (áldozatainak) megszólaltatására, a nyelvből való kirekesztettség hallhatóvá tételére. Ezzel szembemenően Marani regénye egy posztkolonialis olvasatot is felkínál, ami értelmezésben inkább magán-, mintsem politikai szférában teljesebben ki. A sebesült beszédközpontú, nyelvtől, identitásától és kultúrájától megfosztott Massimiliano Brodar töredékes jegyzeteinek átrása,

a szétszórt (dramaturgiai) csomópontok egy-egy narratívává szerkesztése hatalmi, gyarmatosító gesztusként fogható fel. Friari doktor kommentárjai többször is metaszóveggé változnak, és a beavatkozások milyenségére, a nyelv határaitra és lehetőségeire vonatkozó reflexióként jelennek meg. Ezek a hol Humboldt, hol Wittgenstein nyelvszemléletét tükröző eszmefuttatások ugyancsak megkérdőjelezzik a hitelességet, s ezáltal nem a narrációét, hanem a doktrót: túl filozofikus, túl elméleti kitérők ezek, hogy egy hadikórházban dolgozó orvostól származzanak. Mivel Friari semmilyen említést nem tesz nyelvészeti olvasmányairól, tájékozottságáról, tudása, megszólalásának módja és pozíciója az olvasóban kételyeket ébreszthet.

A nyelvi kérdés ugyanakkor azt a mediális kérdést is felveti, hogy képes-e a próza, a regény olyan fokú töredékességre, annyira hiteles traumareprezentációra, mint a vers (többek között Borbély Szilárd *A Testhez* című kötetének nyelvezetére gondolok itt), a színház vagy a film. A inter- és transzmedialitás korában Marani regényének hihetősége ismét csorbul: ami a színpadon vagy a szélesvásznon a multimediális jellegű közlésből adódóan valószínű nyelvi krízis, az az *Új finn nyelvtan* esetében viszonylagossá válik. Erős ellenpéldaként hozhatnánk fel Peter Handke *Kaspar* című drámáját, amelyben a hasonló alapszituáció szükségszerűen találó nyelvi regiszterrel társul, természetesen a színház összetett jelrendszeréből fakadóan. Az emlékezet s ennél fogva az identitásvesztés reprezentációjának hatásos megoldását láthatjuk továbbá Frank Darabont *The Majestic* című filmjében, ahol a beszéd hallhatósága nem függ az érintett szereplőn kívül eső, külső beavatkozástól.

Akárcsak Kaspar, Marani hőse is idegenként kerül egy közösségbe, amelybe, elsődlegesen, annak nyelvét beszélve illeszkedhet be. Humboldt felfogásában a nyelv szorosan összefügg egy nép nemzetjellegével, és Massimiliano Brodarnak is hasonló elképzelései vannak a valahova-tartozásról: abban bízik, hogy a finn nyelv birtoklásával nemcsak személyes, hanem kollektív és kulturális emlékezetre is szert tesz, és ezáltal végre öntudatra ébred. Az asszimilálás folyamatában egy evangélikus lelkész, Olof Koskela és Ilma Koivisto nővér is fontos szerepet játszik. Míg előbbi a finn nemzeti eposzból, a *Kalevalából* mesél hosszú részleteket, utóbbi egy barátság kezdeményezésével próbál érzelmeket és emlékeket ébreszteni a katonában. Ilma „Sampo Karjalainen”-hez írt leveleit Friari adja közre, s így a történet kibontakozásában egy harmadik, női perspektíva is érvényesül. Ilma má-

sodik találkozásukkor elvezeti Brodard egy személyes emlékhelyhez, az emlékek fájához, amely a nőt (vissza)emlékezésre bírja – hasonló módszert javasol Brodarnak is, ám a férfi képtelen erre: túl nagy fontosságot tulajdonít a múltnak, képtelen a múltban való kutakodás helyett a jelenben megteremteni önazonosságát. Brodarnak emellett a delíriumos pap, Koskela a finn nyelv és mitológia magasztosságát dicsőítő, nacionalizmustól elragadtatott elmélmései sem segítenek a feleszmélésben. Amikor pedig a végtelenül elmagányosodott, világok között rekedt férfi megpillantja a saját nevének vélt „Sampo Karjalainen” feliratot egy hajón, lelkileg végérvényesen szétesik és megsemmisül, önként megy halálába: a háborúba.

Diego Marani regénye sok izgalmas és vitatható nyelvfizikai kérdést vet fel, s emellett lekötő, érzékeny és megható olvasmány marad. Az *Új finn nyelvtan* azonban nem tökéletes írás, mert olykor következetlenné válik: a már említett narrációs eljárás problematikusága mellett valószerűtlen

rész például az, amikor Brodar egy ténylegesen létező Sampo Karjalainen szüleiivel találkozik – ez az epizód végül Friari jegyzetében kap egy kidolgozatlan magyarázatot. Ezen túlmenően Marani regényében is visszavonhatatlanul megrendül a nyelvbe mint megbízható kommunikációs eszközbe vetett hit, az önkifejezés, az éntudat, az identitás nyelv- és kultúrafüggősége pedig megkerülhetetlen szentenciává válik. Erre a nyelvhez való paradox viszonyulásunkra szépen játszik rá a magyar kiadás hátlapján, francia helyett finn szavakkal újraértelmezett Magritte-kalligram, a *Kulcs az álmokhoz* (1930): tojás rajza alatt az *akác* szó, női cipő mint *Hold*, fekete kalap alatt *hó* és így tovább. S bár első ránézésre magával ragadó ez a lét s az annak megragadására tett legfontosabb emberi kísérlet, a nyelv tétováságáról folytatott reflexió, az *Új finn nyelvtan* mintha mégis inkább a huszadik, mintsem huszonegyedik században korszerű problémákat boncolgatna.

Kovács Bea

TÚL A DOKKOKON

Hertza Mikola: *Kísérteti jelleggel*

■ „Hertza Mikola prózája csendes lázadás a szürke hétköznapiak ellen. A bevett helyzetek, bevett formulák, bevett gondolkodásmód ellen” – áll a kötet előszavában Molnár Vilmos tollából, azonban ezen sorok olvasásakor óhatatlanul eszünkbe jut Hervay Gizella is, aki a mondat folytatásaként így ír: „lázítok ellened, érted, a képzelet fegyverei ellen, a fájdalom fegyverei ellen, a pusztulás gondolata ellen [...]”. És talán nem véletlen az egybejárás, hiszen az első kötetes író *Kísérteti jellegének* egészét ez az életérzés hatja át. Lázadás, hiszen a szöveg dimenziójának szétfeszítése, a sorok egymáshoz való – sokszor ellentétes vagy áttétes – viszonya egyfajta tudatos játék a száraz rutin és az azokba merevedett lelkek kikököntése céljából (avagy a fenti gondolatmenetnek megfélemlítettség: ellened és egyben érted). Ugyanakkor ez az ellenszegülés halk folyamat, halk önreflexió is – ráadásul halmozottan, hiszen talán épp az író tíz évig tartó hallgatásának látszólagos csendjéig tartja a kezében az olvasó – és ki tudja... Lehet, éppen azt követően, hogy „megunta az egészet, mivel elege lett belőle” (*Ballada*), és szívéből papírra vetette, mielőtt agyára ment volna.

Habár az irodalmi alkotások esetében nem hordozhatnak különösebb jelentést a szerző személyes adatai, illetve főlősleges az alkotót magát keresni a szövegek szereplőiben és azok sorsában, jelen esetben lehetetlen nem kitérni ennek fontosságára. A kötet erőssége ugyanis pontosan ez: olyan teret képez, amelyben író és olvasó a közösségé vált város és az ebből adódó közös élmények, tapasztalatok miatt „meghitten hajol a szöveg fölé, mint derűs lámpafénynél borozgató két jó barát”.¹ Szükségét érzem hangsúlyozni, hogy ez a bensőségesség előnyére válhat ugyan a szövegérzésnek, de nem képezi annak egyetlen lehetőségét. Aki tehát az íróhoz hasonlóan Csikszerezében él (ha egyebet nem, annyit feltehetőleg mindenki tud, hogy e kisváros Románia „északi sarka”, ahol fél évig tart a hideg, és ilyenkor szó szerint szürkék nem csak a hétköznapiak), az a *427/2010-es határozat* olvasása közben lelki szemei előtt a városi park szélén, márvány talapzaton álló öntöttvas katonát látja, aki pedig máshonnan való, az természetesen az általa ismert hős halottak emlékműveit idézi fel. Egy azonban mindkét helyzetben bizonyos: talán többé már soha nem haladunk el

a mozdulatlanságba dermedt szobrok előtt mosoly nélkül, hiszen tudjuk, akár bármelyik percben életre kelhetnének.

Ez a mechanizmus lép fel számos más esetben is, legyen szó leselkedő és társaságra áhító szomszédokról (*Így mentek el, egymás után*), a világra még rácsodálkozó gyermekekről (*Lázár*), a szerelem megfoghatatlanságáról (*Szakítás, Ellenzett kapcsolat, Szezelem*), vagy akár arról az állapotról, amikor egyebet sem kíván az ember, mint hogy „az Úr létesítsen mély érzelmek nélküli, ösztönszerű, állatias nemi kapcsolatot az egésszel” (*Ballada*). Így a személyes tér – közösségi élményként – a kollektív térrel mosódik egybe, akárcsak a könyv borítóján a víz és az ég között a látóhatár.

El- és félreértések szándékossága, valószínűség és lehetetlen egymásnak ütközése, egy- és többértelműség, valamint a mögöttes üzenet dinamikája vezeti a főszálát, a történet maga pedig ezen elvek alá rendelt és csupán másodrendű. Az események forogatókönyvei a maguk sablonosságában jelentéktelenné válnak, éppúgy a társadalom szokásrendszere által diktált nagy igazságok is (*A férfi, aki magára maradt*), az így lecsupaszított szereplőknek pedig nem marad más, mint a nyílt beszéd és az ebből adódó variációk lehetőségei. Az úgynevezett fekete, fanyar humor forrását ugyanis főként az adja, hogy Hertza hősei a maguk esetlenségében emberek. Nem aranyhajú hercegkisasszonyok és dali ifjak, hanem emberek. Az emberséghez pedig az tartozik hozzá igazán, hogy bájoltság és különösebb átgondolás nélkül: ami a szívben, az az ajkakon. És hogy ez groteszk és váratlan? – az már kinek-kinek a saját tükörképe. Abban ugyanis nincsen semmi meglepő, hogy végül is „Nem olyan nagy hajtás a jövő sem” (*Az élet értelme 2*), vagy épp hogy az öngyilkosságtól tartó, de a halálra állítólag kész keresztapát – egy megkésett kézfogáson kívül – már csak annyi illeti meg, hogy nyugodjon hát békében (*Hogyan fázott meg Géza bácsi?*). Talán regionális jellegzetesség, talán alkatiság kérdése, hogy nem minden csattanó okoz különösebb megrökönyödést, minden bizonnyal azonban, aki eltérő kultúrában szocializálódott, mindezt teljesen másképp élné meg. Emiatt nem elhanyagolandó megjegyezni azt sem, hogy a kötet, a benne felsorakoztatott ízes történetekkel és szereplőkkel, rendeltetését (ha egyáltalán élhetünk ezzel a kifejezéssel egy alkotás kapcsán) a Székelyföldön kívül érheti el, ott tud igazán úgy hatni, hogy aztán még a végén bizonygatni kelljen: „a székelyek nem ufók, nem földöntúli lények”.²

Külön egységet képeznek a szent és a profán, az égi, a földi és a köztes lét hídjaként

ívelő szövegek, amelyekben az átjárás a világok között már-már köznapi, triviális. Persze életszemléletünkre támaszkodva akár azt is mondhatnánk, hányszor jelent meg már az emberiségnek a Messiás, ott, ahol épp nem számítottak rá, és így nem tulajdonítottak neki túl nagy jelentőséget (*Renoválás*), vagy „az így kellett történnie”-féle közhelyek talán pontosan egy angyal repülési tilalmából gyökereznek (*Ideiglenes repülési tilalom*) – és akkor végeredményben máris demisztifikáltuk a jelenségeket, visszatértünk a nagy egészhez. A 46 történetből a fenti levezetés alapján így egyet sem találók a sorból kilógónak, még akkor sem, ha a kötet felépítése látszólag véletlenszerű.

A címadásban Hertza Mikola technikája kevert, ugyanis egyszavasoktól az egyszerű mondatig mindenre találunk példát, bármelyik megoldást is választja azonban a szerző, az első olvasásra mégoly banálisak is bravúrossá formálódnak. A kötet címadója – *Kísérteti jelleggel* – ennek precíz és hangsúlyos példája, így az egységet zavartalanul hagyva, ezt az egy szöveget érdemes jelen esetben kiemelni. A történet ezúttal a földi és a köztes lét találkozását örökíti meg („Az égieteket személyesen nem képviselte senki azon a szombati napon”), amelyre, valljuk be, kevesen vállalkoznának, ahogyan egy feltámasztott holtakkal való találkozó megszervezésére is. Nem volt mit tenni, ha egyszer a városi tanács az illetékes kezébe adta az 109 233-as számmal leltárba vett szerkezetet, meg kellett hát nyomni a Start gombot. Csak úgy, kísérteti jelleggel. Az ideiglenes feltámasztás aztán természetesen semmihez sem fogható élmény volt a meggémberedett mozgású halottaknak, ki-ki a maga módján ünnepelte hát eme megtiszteltetést: „Csoportcsoák sétáltak a gondozott ösvényeken, [...] magányos öregasszonyok imádkoztak jövő hétre maradt férjeik sírjánál... A magányos férfiak eközben [...] kilógtak a temetőből.” Így történhetett meg az is, hogy a nagy zűrzavarban Kelepes Árminné és Zsibbanó Irénke aznap este már nem tért vissza a kerékdombi temetőbe, a Feltámasztást pedig meghatározatlan ideig elhalasztották. Eddig a történet, ami ezen túlhalad, az az érzés, amellyel magunkra maradunk.

A halál tehát csak egy állapot, azon – benzinpumpákra könyökölve, közben scotchot iszogatva – nevetni lehet és kell is, hiszen a szöveg ezen mozzanata a Hertza szövegekre oly erőteljesen jellemző, mindentől lecsupaszított igazságokra mutat rá. Az abszolútumra a kakukkórban, a világvégében, az árnyék nélküli életben, ahol időnként csak lazán legyintve haladunk megkezdett utunkon, hiszen az élet megy tovább...

még ha fél percre is. Egy, a semmiből induló és a semmibe vezető dokkon át (lásd a kötet borítóján), amely behatároltság nélkül számtalan olvasatot kínál, de főként a helyben maradást és a valami fele haladást, amikor egy bizonyos ponton túl megszűnik lábunk alatt a talaj és Isten segedelmével

kénytelenek vagyunk „átsétálni a vad folyón” (*Meghallgatott fohász*). Hiányérzetet már csak az hagyhat, hogy nem csodálhatunk két-három történet között még hasonlóan szimbolikus vizuális alkotásokat.

Kocsis Kitty

■ JEGYZETEK

1. Orbán Kinga: *A groteszk receptjei*. Székelyföld, 2013. december (<http://www.hargitakiado.ro/cikk.php?a=MjEyOA%3D%3D>)
2. Czegő Zoltán: *A képtelenségig egyszerűsített élet*. Székelyföld, 2013. december (<http://www.hargitakiado.ro/cikk.php?a=MjEzMA%3D%3D>)

AKI TÖRTÉNÉS SZEMMEL NÉZ KÖRÜL AZ OTTHONI VILÁGBAN

Demeter Csanád: *Rurbanizáció*. Területfejlesztési és modernizációs politika Székelyföld elmaradott régióiban – 1968–1989

■ A krisztusi korba érett Demeter Csanád első kötetével ajándékozza meg az olvasót. Ez számomra is ajándék. A *Rurbanizáció* előző változatával magam doktori témavezetőként találkoztam, és a 2009-es nyilvános védésen arra kértem az értekezés szerzőjét, hogy – immár a tudományos cím birtokában – ossza meg felismeréseit azokkal, akik az 1968 és 1989 közötti korszakot átéltek, másrészt pedig – az újabb dokumentumok előkerülésének függvényében – folytassa tényfeltárásait, a kutatási időzóna kitágítását mind 1968 előttre, mind 1989 utánra.

A jelek szerint nem teltek fölöslegesen ezek az évek. Ennek tanulságai pedig megfogalmazást kívánnak.

Az 1981-ben született Demeter Csanád a vashámoráról és vasművességéről híres, városiasodó Szentkeresztbányán eszmélkedett. Vagyis egy olyan világban, amelyik már nem volt falu, de igazi város sem. Mégis volt egy nagy előnye az erőltetett szocialista iparosításnak és városiasodásnak kített településekkel szemben: meg tudta őrizni székelymagyar identitástudatát. Két világ határán élni mindenképpen nagyobb rálátást jelent, történelmi értelemben különösképpen. Aki gyermekként abba az ércvályhába hordta a fávágóról a tüzelőt, amelyikről Szentkeresztbánya nevét olvashatta le, az otthonosabbnak érezhette magát egy kicsit a történelem-

ben is. Ezért gondolom, nem lehetett egészen véletlen az, hogy szerzőnk – némi sepsiszentgyörgyi kitérő után – a történelem szakot választotta. Először a tanári pályára, másodsor a történetkutatói szakmára készülődvé.

Egy félig falusi s félig városi ifjú nem egykönnyen talál rá a kibontakozását elősegítő kezekre. Amikor megismertem, még a mesterképző után is eléggé gátlásosnak bizonyult. De aztán váratlanul önmagára talált, és a doktori konferenciák opponensei részéről egyre több elismerésben részesült. Menet közben eltalált azokhoz a tudományos műhelyekhez, amelyhez Hargita alatti elszigeteltségében is – Szentkeresztbányán lakik, de Lövétén történelemtanár és iskolaigazgató – erősíthették szakmai önbizalmát. Gondolok itt mindenekelőtt az 1979 óta működő csikszeredai Kommunikációs Antropológiai Munkacsoportra, a KAM-ra, a Hermann Gusztáv Mihály által 2000-ben életre hívott székelyudvarhelyi történelmi és társadalomtudományi műhelyre, az Areopoliszra, a kolozsvári Jakabffy Elemér Alapítványra, a Bárdi Nándor által vezetett erdélyi társadalomtörténelmi munkacsoport rendszeres szelerszi táborozásaira. Mindenikben otthon van, teljesítményeit mindenkiben értékeli, kutatásait ösztönzi. Amiképpen a Sapientia EMTE Gazdaság- és Humántudományok Ka-

rán is, ahol 2009-től gazdaságtörténeti előadásokat és szemináriumokat bíztak rá. Amióta pedig működik az MTA Kolozsvári Akadémiai Bizottsága, a Média- és Kommunikáció-tudományi Szakbizottság is rendszeresen felkéri előadásokra.

Demeter Csanád kutatói témavilágának kialakulására, történetkutatói szemléletének megszilárdítására meghatározónak bizonyultak a doktorandusi évek. Amiképpen életervezésére és értékorientációi kialakulására is. Témaválasztásának egyaránt voltak előnyei és hátrányai. Előnynek tekinthető a székely világ bensőséges ismerete. Sok szempontból hátránynak bizonyult azonban az időbeli távlat hiánya. Az 1989 december végi eseményekkel ugyanis nem zárult le a Ceaușescu-korszak. Legalábbis nem megnyugtató módon. A Központi Bizottság és a megyei pártbizottságok irattára már tanulmányozható ugyan, de csak a hetvenes évekig. Igencsak komoly dilemma elé állítja a történetkutatót, hogy miként viszonyuljon a párt irányította kommunista sajtóhoz. A helyi lapokat a megyei pártbizottságok és a sajtóigazgatóságok ellenőrizték, a szekuritáté embereiről nem is beszélve. A helyzetet bonyolította, hogy 1977-ben, amikor hivatalosan megszüntették a cenzúrát, működésbe lépett az öncenzúra is. Ennek ellenére nem lehet azt állítani, hogy a sajtó nem tükrözte a korszakra vonatkozó jegyeket. Csak éppen számolni kell a sajtó működésének mechanizmusával. Változatlanul egyike a számba jöhető forrásoknak, de információit az esetek többségében csak jelzésértékűnek tekinthetjük. A hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején (pontosabban: az ún. „második kulturális forradalom” meghirdetéséig, 1974-ig) egészen másként írhattunk és szerkeszthettünk, mint például a kommunista vészkorszakban, a nyolcvanas évek második felében.

Úgy vélem, hogy Demeter Csanád jó érzellemmel került ki a témafeltárásból adódó buktatókat. Azzal, hogy számba vette az 1945 utáni közigazgatási változásokat, kitérte az időbeli keretet. Vizsgálódásait a jelenlegi globalizációs folyamatok sodrába állította, helyesen értelmezve a globalizáció megnövekedő szerepét, a több százados történelmi hagyománnyal rendelkező térségek területi autonómiaigényét. A gazdasági és társadalmi kérdések vizsgálatát szerencsére nem szűkíti le az 1968 és 1989 közötti romániai magyar sajtóra. A Hargita és Kovászna megyei pártbizottságok irattárában igen eredményes tényfeltáró munkát végzett, ugyanakkor bevonta kutatásaiba a Jakabffy Alapítvány kéziratok gyűjteményeit is. Azzal is szerencséje volt Demeter Csanádnak, hogy egyaránt támaszkodhatott a csikszere-dai KAM több évtizedes kutatómunkájának eredményeire, valamint a Bárdi Nándor irányításával működő fiatal történész-nemzedék tényfeltáráására.

A történettudomány, helytörténet, politikatörténet, eszmetörténet, sajtótörténet, közigazgatás-történet, közgazdaság, statisztika, demográfia, népeséggpolitika, oktatáspolitiká stb. legfrissebb szempontjai mind beépültek a *Rurbanizáció* fejezeteibe, kérdésfelvetései szerephez jutottak az elemzések során.

Maga írja a kutatási eredmények összegzését követően, hogy korántsem tartja befejezettnek munkáját. Irattartóiban gyűlnek az újabban feltárt tények, adatok, interjúk. Tovább kell követnie annak a folyamatnak a kibontakozását, amelyik felerősíti az öntudatosodó társadalom létrehozását. Hiszen az utóbbi évtizedben újra felerősödött a területi autonómia iránti igény, amelyik újra egyesítheti a sok évszázados történelmi hagyománnyal rendelkező térséget.

Cseke Péter